
Radikalizacija in nasilni ekstremizem: teorije, politike in koncepti

Mitja Sardoč

Radikalizacija v sodobni pluralni družbi: problemi in izzivi

Če je s terorističnim napadom na WTC v New Yorku 11. septembra 2001 povezana »vojna proti terorju« v ospredje javnosti, politike in strokovnjakov postavila problematiko terorizma (npr. Nathanson, 2010, Primoratz, 2004), so teroristični napadi v Londonu 7. julija 2005 ter v številnih drugih evropskih mestih, npr. Madridu, Parizu, Nici, Münchnu, Bruslju, Manchesteru, Barceloni itn. opozorili na problematiko radikalizacije in nasilnega ekstremizma. V večini primerov terorističnih dejanj v evropskih mestih je namreč šlo za napade radikaliziranih posameznikov, kar je v ospredje postavilo vrsto vprašanj, ki so povezana z družbeno vključenostjo in socialno kohezijo na eni strani ter islamofobijo (Morgan in Scott, 2016), multikulturalizmom strahu (Levy, 2000), »moralno paniko« (Humphrey, 2007) ter s tem povezanimi predsodki (Blum, 2009) in stereotipi (Blum, 2004, Fricker, 2007) na drugi.

Brutalnost teh napadov ter njihova frekvenca sta naleteli na obsojanje teh dejanj s strani širše javnosti ter na neposreden odziv politike. Naraščajoče posvečanje posebne pozornosti vsebinskemu področju radikalizacije mladih in nasilnega ekstremizma med državami članicami EU¹

¹ Kakor je objavljeno na spletni strani Evropske komisije za področje migracij in notranjih zadev [avgust 2017], je Slovenija ena redkih članic EU, ki nima nacionalne strategije za preprečevanje in boj proti radikalizaciji, ki vodi k nasilnemu ekstremizmu ali terorizmu, ter strategije boja proti terorizmu. Glej: https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-and-member-states/repository_en.

ter ostalimi evropskimi državami,² saj le-ta sodi v sam vrh prioritet varnostne politike EU,³ medvladnimi organizacijami (Svet Evrope⁴) ter mednarodnimi organizacijami (npr. UNESCO, OVSE,⁵ Združeni narodi⁶) je hkrati pomemben kazalec t. i. »transformacijske« vloge državljske vzgoje oz. vzgoje in izobraževanja nasploh tudi v spoprijemanju s problematiko radikalizacije (Sukarieh in Tannock, 2015). Prav programi protiradikalizacije in protipolarizacije kot tudi številni primeri »dobrih praks«, kakor potrjuje dokument »Ministerial Council Declaration No. 4/15 on Preventing and Countering Violent Extremism and Radicalization that Lead to Terrorism«⁷, predstavljajo enega od najpomembnejših dejavnikov zagotavljanja varnosti in stabilnosti.

Tudi zato je problematika radikalizacije pritegnila posebno pozornost strokovnjakov s področja terorizma in varstvoslovja, saj je radikalizacija kot dejavnik tveganja neposredno povezana prav z vprašanjem varnosti (Humphrey, 2011). Koncept radikalizacije se je pojavil – kakor je v članku »Radicalisation: The Journey of A Concept« izpostavil Arun Kundnani – kot

sredstvo za snovalce politik, da bi preučili proces, s katerim se formira terorist, ter da bi zagotovili analitično podlago za preventivne strategije, ki presegajo grožnjo nasilja ali pridržanja (Kundnani, 2012: str. 4).

Hkrati je problematika radikalizacije in nasilnega ekstremizma znova aktualizirala vlogo in pomen temeljnih načel sodobne pluralne družbe (vladavina prava, demokracija in človekove pravice) ter skupnih vrednot (toleranca, solidarnost, spoštovanje in sprejemanje različnosti itn.) kot osnovnih predpostavk aktivnega demokratičnega državljanstva.

2 Program norveške vlade proti radikalizaciji in nasilnemu ekstremizmu je dostopen na spletni strani <https://www.regjeringen.no/en/dokumenter/Action-plan-against-Radicalisation-and-Violent-Extremism/id762413/>.

3 Spletna stran Evropske komisije, kjer so dostopne dodatne informacije o aktivnostih ter Strategiji EU za spoprijemanje z radikalizacijo in novačenjem: https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/crisis-and-terrorism/radicalisation_en.

4 Besedilo Konvencije *Sveta Evrope o preprečevanju terorizma* je dostopno na spletni strani <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680-08371c>.

5 Med najpomembnejšimi aktivnostmi Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE) na tem vsebinskem področju sodi kampanija ozaveščanja *UnitedCVE* [United in Countering Violent Extremism]. Dodatne informacije: <http://www.osce.org/unitedcve>.

6 Poročilo delovne skupine ZN o radikalizaciji in ekstremizmu prinaša analizo nacionalnih programov za spoprijemanje s problematiko radikalizacije in nasilnega ekstremizma in je dostopno na spletni strani <http://www.un.org/terrorism/pdfs/radicalization.pdf>

7 Besedilo deklaracije je dostopno na spletni strani <http://www.osce.org/cio/208216>.

Nenazadnje so tudi v t. i. pariški deklaraciji,⁸ ki predstavlja enega od odzivov ministrov za izobraževanje članic EU na teroristične napade v Franciji in na Danskem, med skupnimi »evropskimi« cilji na področju spoprijemanja s problematiko radikalizacije izpostavljene svoboda, pluralizem, toleranca, pravičnost, solidarnost in nediskriminacija.

Glede na vrsto protislovij, napetosti in izzivov, ki jih odpira analiza katerekoli izmed razsežnosti radikalizacije in nasilnega ekstremizma, je njuno razumevanje selektivno oz. v najboljšem primeru nepopolno. To nenazadnje potrjuje interdisciplinarna narava posameznih analiz te problematike, npr. varnostna (Borum, 2011), politološka (Baker-Beall, 2015; Kundnani, 2015), sociološka (Morgan in Poynting, 2016; Richards, 2017), zgodovinska, religiološka (Miah, 2017), kulturološka (Githens-Mazer, 2012), psihološka (Koomen in Vand Der Pligt, 2016; Moghaddam, 2005), edukacijska (Davies, 2015; Gereluk, 2012) in – v manjši meri posredno tudi – filozofska (Sedgwick, 2010).

Čeprav je radikalizacija – kot izpostavljata Kühle in Lindekilde – »običajno opredeljena kot individualni in postopni proces spreminjanja vedenja in prepričanj, ki – vsaj v teoriji – dajejo oblastem priložnost, da jih identificirajo in posredujejo« (Kühle in Lindekilde, 2012: str. 1608), je problematika radikalizacije vse prej kot enoznačna ali neproblematična. Kakor v knjigi *A Decade Lost: Rethinking Radicalisation and Extremism* opozarja Arun Kundnani, proces radikalizacije združuje vrsto različnih fenomenov, npr. »nezadovoljstvo, alienacijo mladih, radikalno nesoglasje, verski fundamentalizem, nagnjenost k nasilju« (Kundnani, 2015: str. 19). Čeprav je v Strategiji EU o notranji varnosti (*EU Internal Security Strategy in Action*) radikalizacija opredeljena kot »zapleten pojav, v okviru katerega posamezniki sprejmejo radikalno ideologijo, ki lahko vodi v zavezanost terorističnim dejanjem«, je razmerje med radikalizacijo, nasilnim ekstremizmom in terorizmom vse prej kot enoznačno ali neproblematično (Schmid, 2013). Predpostavka o neekvivalenci med radikalizacijo in terorizmom tako postavi pod vprašaj t. i. »kavzalno« interpretacijo procesa radikalizacije kot »poti« (Bartlett in Miller, 2012) oz. »stopnišča« (Moghaddam, 2005). Tudi zato je »uokviranje« te problematike, ki naj bi predstavljala ključne poudarke za spoprijemanje s problematiko radikalizacije in nasilnega ekstremizma, toliko bolj pomembno.⁹

8 T. i. pariška deklaracija je bila sprejeta na neformalnem srečanju ministrov za izobraževanje članic EU 17. marca 2015. Celotno besedilo deklaracije je dostopno na spletni strani http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/news/2015/documents/citizenship-education-declaration_en.pdf.

9 Poleg spodaj predstavljenih tem velja v okviru spoprijemanja s problematiko radikalizacije in nasilnega ekstremizma posebno pozornost nameniti še pojmom, kot so zaupanje, so-

Zgoraj predstavljena problematika nakazuje, da so nekatera izmed temeljnih vprašanj na širšem vsebinskem področju radikalizacije in nasilnega ekstremizma kot tudi konfliktne različnosti nasploh v veliki meri neustrezno artikulirana ali celo odsotna. Pričujoči prispevek analizira nekatere izmed razsežnosti problematike radikalizacije in nasilnega ekstremizma ter podrobneje predstavi najpomembnejše teme, ki jih odpira razpetost med zagotavljanjem varnosti in stabilnosti ter spoštovanjem temeljnih pravic in svoboščin posameznikov. Sklepni del opozori na premestitev poudarka v razumevanju procesa radikalizacije ter na nekatere izmed zapostavljenih ali celo spregledanih razsežnosti problematike radikalizacije in nasilnega ekstremizma.

Radikalizacija, nasilni ekstremizem in terorizem

Fenomen radikalizacije, nasilnega ekstremizma in terorizma ter s tem povezana »vojna proti terorju« se pojavi v geopolitičnem vakuumu, ki je nastal po padcu berlinskega zidu l. 1989. Čeprav je dominantna ideologija prostega trga naznanila t. i. »konec zgodovine« (Fukuyama), je prav leta 1989 prišlo do dveh afer, ki sta postavili pod vprašaj zmagovalni pohod neoliberalnega diskurza, in sicer 1) »afere naglavnih rut« v Franciji ter 2) afere, povezana z objavo Rushdijevega romana *Satanski stih*. Obe »aferi« namreč za dobro desetletje predhodita dogodke, povezane s t. i. »trkom civilizacij« (Huntington), ki so zaznamovali začetek 21. stoletja, in v veliki meri določata okvir, kako misliti (in razumeti) problematiko radikalizacije, nasilnega ekstremizma in terorizma. S terorističnim napadom 11. septembra 2001 v New Yorku ter s terorističnimi napadi v številnih evropskih mestih, npr. v Londonu, Madridu, Parizu, Nici, Münchnu, Bruslju, Manchesteru, Barceloni itn., je problematika radikalizacije namreč postala ena od ključnih varnostnih problemov sodobnih pluralnih družb oz. – kakor je opozoril Arun Kundnani – gospodar označevalec »vojne proti terorju« (Kundnani, 2012: str. 3).

Čeprav so Evropo v drugi polovici 20. stoletja zaznamovali tudi številni teroristični napadi, ki so jih izvedle IRA na Severnem Irskem, ETA v Španiji, Rdeče brigade v Italiji, RAF (Baader-Meinhof) v Zvezni republiki Nemčiji itn., je problematika radikalizacije in nasilnega ekstremizma »kvalitativno« drugačna od predhodnih oblik terorizma. Kakor v knjigi *A Decade Lost: Rethinking Radicalisation and Extremism* izpostavlja Arun Kundnani, predstavlja proces radikalizacije »ključno spremembo, saj je namesto zaprte organizacije generator terorizma postal niz idej« (Kundnani, 2015: str. 20). V svojem prispevku »The Crippled

cialna kohezija, dogmatizem, etika nasilja, fundamentalizem, ksenofobija, rasizem, strah, sovraštvo, lojalnost in varnost.

Epistemology of Extremism« je Russell Hardin izpostavil, da je ekstremizem v prvi vrsti »sociološka in ne samo psihološka zadeva« (Hardin, 2002: str. 4). Osredotočenost na skupino namreč »odpira vprašanje, kako se ta prepričanja vcepljajo ter vzdržujejo« (Hardin, 2002: str. 4). Tudi zato je ena od potencialno najustreznejših strategij spopadanja z indoktrinacijo, ki predstavlja »ideološko podstat ekstremizma« (Davies, 2015: str. 5), kritično mišljenje. Le-to naj bi zmanjšalo t. i. »kritični deficit« (*pomanjkanje kritičnega mišljenja*), ki je v veliki meri rezultat (tudi) neoliberalnih politik (Panjawi et al., 2018), ter okrepilo medijsko pismenost mladih in hkrati tudi posredovalo »orodja« za analizo verskih in političnih vsebin (Davies, 2009). Prav epistemološka razsežnost radikalizacije kot tudi ekstremizma – v središču katerih je indoktrinacija – velja za spregledano razsežnost te problematike.

Proces radikalizacije, ki je neposredno povezan s pojavnimi oblikami nasilnega ekstremizma (vključno s terorističnimi napadi), lahko opredelimo skozi dve različni interpretaciji, in sicer skozi 1) t. i. »pozitivno« ter 2) t. i. »negativno« interpretacijo. »Pozitivna« interpretacija radikalizacijo pojmuje v zelo ozkem pomenu kot proces preobrazbe »v okviru katerega se posamezniki vključijo v dejanja političnega nasilja ali terorizma« (Baker-Beall et al., 2015: str. 4). Kakor v knjigi *A Decade Lost: Rethinking Radicalisation and Extremism* opozarja Arun Kundnani, je problematika radikalizacije

v praksi omejena na veliko ožje vprašanje: zakaj nekateri posamezni muslimani podpirajo ekstremistično interpretacijo islama, ki vodi do nasilja (Kundnani, 2015: str. 15–16).

»Negativna« interpretacija pa radikalizacijo pojmuje kot odstopanje od družbenega mainstreama in s tem kot *a priori* negativno. Navkljub »deviantni« naravi radikalizacije v njenem odstopanju od *statusa quo* le-ta v okviru »negativne« opredelitve ostaja vrednostno nevtralna (Sedgwick, 2010).

Čeprav se tako radikalizacijo kot tudi terorizem nasploh pogosto pojmuje kot »krajšnico« za doseganje političnih ciljev, ki jo praviloma povezujemo z ideologijo islamizma, je radikalizacija – tako v teoriji kakor tudi v »praksi« – veliko bolj kompleksen fenomen. Npr. v sodobni politični teoriji so nekatera pojmovanja, ki praviloma odstopajo od klasičnega ali prevladujočega razumevanja, označena za radikalna, npr. »radikalni« egalitarizem. Podobno kot na področju preučevanja terorizma (Nathanson, 2010; Primoratz, 2004) se torej tudi problematika radikalizacije sooča s t. i. problemom »dvojnih standardov«, ki pripadnike manjšinskih oz. marginaliziranih družbenih skupin stigmatizira kot radikalne.

Nenazadnje se tudi sam pojem ekstremizma lahko opredeli kot »skrajno« obliko odstopanja od splošno sprejetih družbenih pravil oz. norm in hkrati zavračanje različnosti kot tudi nestrpnost nasploh. Nasilni ekstremizem prav tako označuje zavračanje demokracije, vladavine prava in človekovih pravic kot normativnega okvira (t. i. »pravila igre«) procesa političnega konkuriranja.

Navkljub odsotnosti soglasja glede velike večine stvari pa med avtorji s tega vsebinskega področja velja soglasje, da so radikalizacija, ekstremizem in terorizem trije ločeni pojmi oz. procesi ter da ti pojmi med seboj niso zamenljivi. To je še posebej pomembno zaradi redukcionističnega in enodimenzionalnega pojmovanja radikalizacije, saj tako kritiki kakor tudi pripadniki skrajnih populističnih gibanj radikalizirane posameznike pojmujejo tudi že kot teroriste. Čeprav je radikalizacija nerazdružljivo povezana s t. i. »domačim« (*homegrown*) terorizmom, saj predstavlja enega od katalizatorjev nasilnega ekstremizma in terorizma, pa med njima ni mogoče postaviti enačaja.

Opredelitev radikalizacije ima torej pomembne konceptualne, (geo-)strateške, politične in vzgojno-izobraževalne posledice. Kakor v članku »The Rhetoric and Reality: Radicalization and Political Discourse« opozarja Jonathan Githens-Mazer, je

prevladujoče razumevanje radikalizacije ustvarilo spremljevalno politično agendo: kako najbolje preprečiti, kar se razlaga ali celo socialno konstruira kot problematične izzive za obstoječi red držav in družb (2012: str. 556).

Prav zaradi kavzalne povezanosti nasilnega ekstremizma in terorizma z radikalizacijo, je potrebno poseben poudarek nameniti samemu procesu radikalizacije.

Proces radikalizacije

V strokovni literature se radikalizacija definira kot proces preobrazbe, v okviru katerega se posameznike

uvaja v očitno ideološko sporočilo in sistem prepričanja, ki spodbuja prehod od zmernih oz. prevladujočih prepričanj proti ekstremnim stališčem (Royal Canadian Mounted Police, 2009: str. 1).

Prispodoba radikalizacije kot »poti« oz. »stopnišča« v terorizem temelji na dveh ločenih predpostavkah, in sicer na 1) predpostavki o deterministični naravi procesa radikalizacije ter 2) predpostavki o ireverzibilnosti procesa radikalizacije. Prva predpostavka med radikalizacijo in terorizmom postavi enačaj/ekvivalenco: vsak posameznik, ki je radikaliziran, je

posledično torej tudi že (potencialni) terrorist. V okviru te interpretacije se radikalizacija – kakor opozarjata Bartlett in Miller – »pogosto obravnava kot predpogoj oz. prvi korak na poti proti terorizmu« (2012: str. 1). Druga predpostavka je neposredno povezana s procesi sprorijemanja z radikalizacijo, saj naj bi njena indoktrinacijska moč ovirala oz. onemogočala posameznikovo deradikalizacijo in vrnitev v »normalno« življenje.

Hkrati je treba pojmovanje procesa radikalizacije razdeliti na t. i. 1) »sprožilec«, ki proces oz. t. i. »pot«, »stopnišče« ali »dvigalo« radikalizacije tudi požene (*individualna raven*), ter 2) družbene dejavnike, ki na proces radikalizacije (vsaj posredno) vplivajo (*kontekstualna raven*). Hkrati se v razpravah o dejavniki, ki naj bi vplivali na proces radikalizacije (tudi) kot procesa alienacije, pojavlja t. i. »kavzalna« interpretacija. Le-ta radikalizacijo pojmuje kot »deviantno« reakcijo na dejavnike, ki vplivajo na proces preobrazbe, in temelji na predpostavki, da na proces radikalizacije vplivajo predvsem družbene okoliščine, in sicer revščina, izključenost ter marginalizacija in alienacija nedominantnih družbenih skupin oz. posameznikov ali celo njihova neposredna diskriminacija in stigmatizacija. Vsem modelom, ki so del »kavzalne interpretacije«, je skupna »viktimizacija« radikaliziranih posameznikov. Kakor je izpostavljeno v strategiji britanske vlade *Prevent*, radikalizacijo poganja

ideologija, ki spodbuja uporabo nasilja; /.../ ter osebnotne ranljivosti in posebni lokalni dejavniki, ki to ideologijo – zaradi različnih razlogov – naredijo tako privlačno kot tudi prepričljivo«.

Glede na kompleksnost procesa radikalizacije in nasilnega ekstremizma so bili artikulirani različni modeli radikalizacije (Mandel, 2009; Precht, 2007; Sageman, 2008; Silber & Bhatt, 2007; Veldhuis in Staun, 2009), ki naj bi sam proces radikalizacije ustrezno uokvirili oz. pojasnili. Vsem tem modelom so skupne štiri generične stopnje procesa radikalizacije, in sicer 1) predradikalizacija; 2) identifikacija; 3) indoktrinacija ter 4) spreobrnitev oz. »jihadizacija«. Prav tako je štiri faze radikalizacije identificiral tudi Marc Sageman v knjigi *Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-First Century*, in sicer 1) moralno ogorčenje; 2) zaznavanje ogroženosti islama; 3) skladnost moralnega ogorčenja z osebnimi izkušnjami ter 4) mobilizacija preko omrežij.

Skozi prispodobo oz. model »stopnišča« (Moghaddam, 2005) je proces radikalizacije opredeljen kot enodimenzionalen in linearen proces med dvema točkama. Radikalizacija kot proces preobrazbe je torej del istega kontinuuma. Tudi zato je radikalizacijo nujno treba misliti (in razumeti) kot (vsaj) dva ločena procesa, in sicer 1) nasilno ter 2) nenasilno radikalizacijo (Bartlett in Miller, 2012), kar potrjuje tudi dejstvo, da vsaka

ekstremna pozicija še ni radikalna ter da vsak radikalizirani posameznik ni nujno tudi že terorist (*predpostavka o neekvivalenci*). Poleg pojasnjevalne funkcije imajo ti modeli tudi funkcijo detektiranja radikalizacije posameznikov oz. njihovega profiliranja, npr. da posameznik, ki je na kateri izmed začetnih stopenj radikalizacije, že sodi v t. i. »rizično« skupino.

Hkrati se v okviru razprav o procesu radikalizacije pojavljajo tudi t. i. modeli pojasnjevanja dejavnikov odbijanja in privlačenja (ang. »push–pull«), ki naj bi pojasnili tudi samo dinamiko procesa radikalizacije. V ospredje namreč prihaja premestitev poudarka na viktimizacijo posameznikov, ki gredo skozi proces radikalizacije: t. i. »psihopatologija« radikalizacije temelji namreč v veliki meri prav na preučevanju terorizma. Kakor v knjigi *Radicalization in Western Europe* opozarjata Carolin Görzig in Khaled Al-Hashimi, psihološke teorije v veliki meri spregledajo kontekstualno razsežnost ter strukturne dejavnike procesa radikalizacije, saj so »nezmožne pojasniti spremembe: napako, ki si jo delijo s pristopi racionalne izbire«. Mesta oz. lokacije, ki jih teroristi izbirajo za izvedbo napada, npr. koncertni dvorani v Manchestru in Parizu, letališče v Bruslju, nakupovalno središče v Münchnu itn., so namreč redefinirala – kakor opozarjajo nekateri avtorji – tudi prostorsko razsežnost urbanih središč.

Obenem je treba izpostaviti, da osrednje vprašanje radikalizacije ni *substantivno* (»kaj je radikalizacija«), temveč vprašanje, ki ga v knjigi *Extremism, Radicalisation and Security* postavi Julian Richards, in sicer »zakaj se določeni posamezniki v naši družbi odločijo, da se proti svojim sosedom usmerijo z ekstremnim nasiljem« (2017: str. viii) oz. kakor je izpostavil tudi publicist Kenan Malik:

/Z/akaj je za toliko pametnih in iznajdljivih mladih ideologija, ki zagovarja množična obglavljenja in suženjsko delo, bolj privlačna kot karkoli drugega, kar jim družba ponuja? (Malik, 2015).

Poleg t. i. »motivacijskega« vprašanja (*zakaj*) pa se je treba v okviru razprave o problematiki radikalizacije preusmeriti tudi k vprašanju »kako«, ki pomaga – kakor opozarjata Görzig in Al-Hashimi – »preprečiti obtoževalno naravo vprašanja *zakaj*« (2015: str. 2). V okviru procesa radikalizacije namreč pride tudi do prehoda v stanje »mi vs. oni«, ki predstavlja enega od izhodišč konfliktnosti različnosti oz. različnosti nasploh.¹⁰ Le-ta – kakor je v knjigi *Diversity and Distrust* opozoril Stephen Macedo – namreč velja za »izvorni problem sodobne politike« (Macedo, 2000: str. 28).

Hkrati je problematika radikalizacije in nasilnega ekstremizma opozorila na dva ločena problema in s tem premestila poudarek v okviru

10 Za celovito predstavitev problematike sprejemanja in vključevanja različnosti v proces vzgoje in izobraževanja, glej Sardoč (2011).

razprav o sprejemanju in vključevanju različnosti. Na eni strani je v ospredje postavila problematiko kulturne distance, ki je neposredno povezana s problematiko ekstremizma oz. odstopanja od t. i. »mainstreama«. Na drugi strani pa je odprla vprašanje konfliktnosti različnosti, ki zahteva po sprejemanju in vključevanju različnosti uokviru v t. i. »varnostno paradigmo«, ki zagotavljanju varnosti podredi vse ostale cilje in postavi pod vprašaj nekatere izmed osnovnih postulatov liberalnega pojmovanja svobode posameznika kot tudi človekovih pravic nasploh.

Problematika radikalizacije in nasilnega ekstremizma je prav tako vnesla dodatno razsežnost, ki jo »standardna« razprava o multikulturalizmu – v veliki meri – pušča ob strani, in sicer t. i. »multikulturalizem strahu« (Levy, 2000) ter s tem povezano nezaupanje in predvsem strah pred pripadniki drugačne vere: oba sta neposredno prisotna v islamofobiji. Za razliko od t. i. »klasičnega« pojmovanja rasizma pa islamofobija kot oblika neorasizma legitimnost potencialne diskriminacije v veliki meri utemeljuje v verskem in ekonomskem diskurzu. Prav tukaj pa nastopita dva paradoksa, ki razkrivata problematičnost neorasizma, in sicer 1) paradoks svobode ter 2) paradoks odprtih mej. Za zagovornike neoliberalizma sta namreč svoboda ter prosti pretok kapitala, blaga in ljudi osnovni predpostavki delovanja sodobnih pluralnih družb.

Svoboda izražanja, sovražni govor in meje tolerance: primer radikalizacije

Zadevo dodatno zaplete dejstvo, da je problematika radikalizacije in nasilnega ekstremizma neposredno povezana z vprašanjem svobode izražanja, saj je – podobno kot v primeru sovražnega govora – tudi pri spoprijemanju z radikalizacijo treba razlikovati med t. i. »evropskim« in »anglosaksonskim« modelom (Neumann, 2013). Kako torej misliti (in razumeti) problematiko radikalizacije v okviru razmerja med svobodo izražanja in sovražnim govorom?

Tako zgodovinsko kakor tudi konceptualno velja svoboda izražanja namreč za eno od temeljnih svoboščin, ki jo povezujemo s sodobnim pojmovanjem državljanstva, kakor tudi za eno najpomembnejših načel demokratične družbe. Svoboda izražanja, kot je v svoji knjižici *Free Speech* izpostavil angleški filozof Nigel Warburton, je »v samem središču demokracije oz. osnovna človekova pravica in njena zaščita je znak civilizirane in strpne družbe«. To potrjuje tudi osrednja vloga, ki jo ima v vseh pomembnejših mednarodnih dokumentih, vključno s *Splošno deklaracijo o človekovih pravicah* (19. člen) ter *Evropsko konvencijo o človekovih pravicah* (10. člen). Tudi zato ji v panteonu sodobne politične teorije pripada osrednje mesto, saj velja – kakor opozarjajo številni strokovnjaki – za

nekakšen lakmusov test splošne svobode v pluralno raznolikih družbah. To nenazadnje potrjuje tudi dejstvo, da sta na seznamu indikatorjev demokracije posamezne države svoboda izražanja ter z njo povezana svoboda tiska v samem vrhu.

V svojem klasičnem pojmovanju je njena osnovna funkcija, kot je v svojem eseu *O svobodi* zapisal John Stuart Mill, epistemološke narave. Svoboda izražanja namreč temelji na predpostavki, da najboljša rešitev, predlog ali rezultat izhajajo iz medsebojnega soočenja in izmenjave različnih mnenj ter informacij, ki ga omogoča prost pretok idej. Poleg t. i. »demokratske« funkcije, v okviru katere figurira kot nekakšen predpogoj demokracije ter arhetip vseh ostalih pravic in svoboščin, je svoboda izražanja povezana tudi z zagotavljanjem državljske enakosti. Prav tako je bistvenega pomena za kultiviranje temeljnih državljskih vrlin, vključno s toleranco¹¹ ter medsebojnim spoštovanjem, saj je povezana z zagotavljanjem dostojanstva posameznikov in različnih družbenih skupin.

Kljub številnim funkcijam, ki svobodi izražanja podeljujejo privilegirano mesto med temeljnimi pravicami in svoboščinami, določitev njenih omejitev oz. mej še zdaleč ni neproblematična. To se v vsej svoji neposrednosti manifestira skozi sovražni govor ter s tem povezano spodbujanje sovraštva, rasizma, nestrpnosti ter ostalih diskriminatornih praks. Javni sežigi knjig in verskih simbolov ter spodbujanje sovraštva in nestrpnosti, ki je svojo najbolj nedavno obliko privzelo v pozivih k nasilju do beguncev preko spletnih forumov in družabnih omrežij ter v javnih protestih v številnih evropskih mestih, so samo nekateri izmed primerov, ki opozarjajo, da svoboda izražanja – navkljub njeni osrednji vlogi v zagotavljanju odprte in svobodne družbe – ni absolutna oz. brezpogojna.

Ta sklep je – vsaj za večino strokovnjakov na evropski strani Atlantskega oceana – pričakovano neproblematičen. Dediščina oz. breme totalitarizmov 20. stoletja, ki smo jim bili priča v Evropi, nakazuje, da je omejitev svobode izražanja v celoti legitimna varovalka pred ksenofobijo, diskriminacijo in nestrpnostjo, kot neposredno posledico sovražnega govora. Prav zato je spodbujanje sovraštva, rasizma, nestrpnosti ter ostalih diskriminatornih praks v zakonodaji številnih evropskih držav prepovedano. Čeprav je bila svoboda izražanja v svoji dolgi zgodovini velikokrat na preizkušnji, bi bil sklep večine strokovnjakov na ameriški strani Atlantskega oceana nedvomno diametralno nasproten sklepu evropskih kolegov: z omejitvijo svobode izražanja, na kateri temelji prepoved sovražnega govora, se potencialno odpre več problemov, kakor pa razreši.

11 Članek o mejah tolerance v okviru programa protiterorizma in deradikalizacije britanske vlade *Prevent* <https://www.the-tls.co.uk/articles/public/tolerance-ethics-students-education/>.

Kljub nedvoumni jasnosti sporočila, da je vsakršno spodbujanje sovražstva, rasizma, nestrpnosti ter ostalih diskriminatornih praks (še posebej do marginalnih oz. deprivilegiranih družbenih skupin) moralno nesprejemljivo, je treba omejitev svobode izražanja v primeru prepovedi sovražnega govora (tudi zaradi vse prej kot enoznačnih učinkov) misliti v vsej njeni kompleksnosti in protislovnosti. Zadevo dodatno zaplete tudi dejstvo, da se zaradi enostranskega oz. dvoumnega odziva politike na spodbujanje sovražstva, rasizma, nestrpnosti ter ostalih diskriminatornih praks moralni argument zoper sovražni govor – najmočnejše orožje iz arzenala »prohibicionistične« politike zoper omejevanje svobode izražanja – sprevrže v moraliziranje.

Tudi v primeru radikalizacije in nasilnega ekstremizma ima »intervencionistična« politika potencialno negativne učinke, saj lahko določene posameznike marginalizira in vodi v socialno izključenost. Omejevanje, poseganje ali prepoved praks, ki sodijo v nabor dejavnikov tveganja za radikalizacijo je z vidika t. i. »anglo-saksonskega« modela pravzaprav nesprejemljiva (tudi zaradi paternalističnih vzgibov), saj postavlja pod vprašaj tako avtonomijo posameznikov kakor tudi legitimnost oblasti.

Kot možen izhod iz dileme med »evropskim« in »anglosaksonskim« modelom Peter Neumann vpelje distinkcijo med »kognitivno« ter »behavioristično« razsežnostjo radikalizacije (2013): kognitivna razsežnost je povezana predvsem s procesom radikalizacije posameznika, npr. z indoktrinacijo ali ideologijo nasilja, medtem ko je behavioristična razsežnost povezana z dejanji, ki so posledica radikalizacije in predstavljajo kršitev zakonov oz. tistega, kar se tolerira. V obeh primerih gre torej za temeljno razliko v tem, katera razsežnost radikalizacije je problematična, katera sredstva so oblastem na voljo pri spoprijemanju z njo ter kako uskladiti cilje javnih politik, npr. kratkoročne (varnost) ali dolgoročne (socialna kohezija). V okviru spoprijemanja z radikalizacijo in nasilnim ekstremizmom je eden od osnovnih problemov torej v tem, kako potencialno omejevanje svobode posameznika v imenu zagotavljanja varnosti in stabilnosti (t. i. »varnostna paradigma«) pravzaprav utemeljiti.

Radikalizacija, spletna socialna omrežja in »moralna panika«

Kakor izpostavljajo avtorji poročila *Radicalization: The Role of the Internet*,¹² je radikalizacija kot proces preobrazbe posameznika (t. i. konfliktna »socializacija«) doživela korenito spremembo z internetom, s

12 Celotno poročilo je dostopno na spletni strani <https://www.counterextremism.org/resources/details/id/11/ppn-working-paper-radicalisation-the-role-of-the-internet>.

spletnimi socialnimi omrežji oz. IKT-jem nasploh. Njegov vpliv – kakor opozarjajo avtorji tega poročila – je kvantitativen in ne kvalitativen; povečal je reakcijski čas, zagotovil je večji obseg in interaktivnost ter olajšal komunikacijo. Nenazadnje so t. i. »nove tehnologije« pravzaprav preobrazile tudi sam proces komunikacije. Tudi zaradi svoje mobilizacijske moči je internet kot »orodje« teroristov temeljito spremenil dinamiko in obseg procesa radikalizacije, npr. novačenje in usposabljanje, financiranje ter koordinacijo kot tudi komunikacijo radikaliziranih posameznikov oz. skupin.¹³

Kakor opozarjajo avtorji poročila *Combining Social Network Analysis and Sentiment Analysis to Explore the Potential for Online Radicalisation*,¹⁴ predstavlja t. i. »spletna radikalizacija«

proces, s katerim posamezniki skozi spletne interakcije in izpostavljenost različnim vrstam internetnih vsebin sprejmejo nasilje kot legitimno metodo reševanja družbenih in političnih konfliktov.

Čeprav naj bi internet omogočil tudi t. i. »samoradikalizacijo« posameznikov (»scenarij osamljenega volka«), saj omogoča dostop do spletnih strani z navodili za izdelavo eksplozivnih teles itn., uporaba novih tehnologij kot platforme v procesu radikalizacije temelji na hipotezi, da spletna socialna omrežja dopolnjujejo že obstoječ stik posameznikov v okviru t. i. »klasičnih« socialnih omrežij (*predpostavka o komplementarnosti*). Kljub temu, da nekateri avtorji razlikujejo med t. i. »pasivnimi« oblikami uporabe interneta (spletne strani) ter »interaktivnimi« oblikami, npr. Facebook, forumi in t. i. »klepetalnice« (*chat rooms*), internet služi kot »ojačevalec« »klasičnega« scenarija procesa radikalizacije brez poveza-ve (*off-line setting*).¹⁵

Sočasno ne gre zanemariti niti »propagandne« vloge, ki jo imajo internet oz. spletna socialna omrežja pri »komuniciranju« radikaliziranih posameznikov s širšo javnostjo ter ustvarjanju oz. spodbujanju t. i.

13 Besedilo t. i. »budimpeštanske konvencije« (v slovenskem prevodu) je dostopno na spletni strani http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/185/. Seznam zakonodajnih in normativnih aktov s področja boja proti nasilnemu ekstremizmu in radikalizaciji, ki vodijo v terorizem v državah članicah OVSE-ja, je dostopen na spletni strani <http://www.osce.org/secretariat/289911?download=true>.

14 Celotno poročilo je dostopno na spletni strani http://doras.dcu.ie/4554/3/DCU_asonamo9.pdf.

15 Poleg predpostavke o komplementarnosti ter predpostavke o internetu kot ojačevalcu radikalizacije se v okviru preučevanja njegove vloge in pomena srečujemo z vrsto drugih predpostavk, ki nekako uokvirjajo način mislenja o radikalizaciji ter s tem povezano iskanje rešitev. Za celovito predstavitev najpogostejših hipotez glej poročilo organizacije RAND Europe »Radicalisation in the Digital Era«, ki je dostopno na spletni strani https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR400/RR453/RAND_RR453.pdf.

»moralne panike«, ki je neposredno povezana z islamofobijo (Humphrey, 2007; Morgan in Poynting, 2016). V kontekstu brutalnosti terorističnih napadov ter njihove frekvence predstavlja medijsko poročanje o terorističnih napadih »šolski primer« moralne panike. V veliki večini teh primerov – kakor opozarja Charles Krinsky – moralno paniko sprožijo

alarmantne medijske zgodbe, ki jim sledijo striktni zakoni in javne politike ter pretirano ali napačno usmerjena pozornost javnosti, tesnoba, strah ali jeza do zaznane grožnje socialnemu redu (Krinsky, 2013: str. 1).

Enega od t. i. »stranskih učinkov« moralne panike, ki je spremljajoč pojav terorističnih napadov ter ostalih dogodkov, povezanih z islamofobijo (npr. t. i. »begunska kriza«), predstavljajo tudi populistična gibanja (npr. Pegida v Nemčiji) in politične stranke (npr. Zlata zora v Grčiji).

V okviru t. i. »spletne« razsežnosti radikalizacije in nasilnega ekstremizma je treba ločiti dve različni strategiji, in sicer 1) t. i. »pasivno« strategijo ter 2) t. i. »proaktivno« strategijo. »Pasivna« strategija ima v prvi vrsti namen izvajati monitoring oz. omejiti dostop do »terorističnih« spletnih strani. Tudi zato so iniciative nekaterih članic EU usmerjene v uvajanje internetnega nadzora, npr. iniciativa Nemčije »Check the Web«¹⁶ ter iniciativa Velike Britanije »Counter-Terrorism Internet Referral Unit«. Prav zato preseneča dejstvo, da ostaja poleg tehničnih in logističnih ovir pri vzpostavitvi učinkovitega sistema nadzora ena od najhujših ovir pri spopadanju s problematiko radikalizacije in IKT-ja predvsem pomanjkljiv pravni in normativni okvir, saj je Konvencija *Sveta Evrope* o kibernetiski kriminaliteti edini mednarodni pravno zavezujoči dokument, ki to problematiko ureja.

Na drugi strani pa ima »proaktivna« strategija namen okrepiti ozavešanje o različnih vidikih procesa radikalizacije kot tudi delegitimirati radikalizacijo v očeh t. i. »ranljivih« posameznikov oz. posameznikov, ki sodijo v skupino »tveganja«. Tukaj je treba omeniti zlasti Mrežo EU za ozavešanje o radikalizaciji (Radicalisation Awareness Network), kjer je poseben poudarek namenjen problematiki interneta in socialnih omrežij kot platforme za radikalizacijo.¹⁷ Za razliko od »klasičnih« oblik urjenja posameznikov in njihove radikalizacije (t. i. »tabori«) nove tehnologije zaobidejo možnost fizičnega nevtraliziranja oz. uničenja. Eno od možnih

16 Dodatne informacije o iniciativi Nemčije »Check the Web« v času njenega predsedovanja EU so dostopne na spletni strani <https://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%208457%202007%20REV%203>.

17 Dodatne informacije o Mreži za ozavešanje o radikalizaciji (RAN) so dostopne na spletni strani EU za področje migracij in notranjih zadev (https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network_en).

rešitev v boju proti novim tehnologijam v procesu radikalizacije – kakor predlagajo avtorji poročila *Radicalization: The Role of the Internet* (2011, str. 8) – predstavlja politika ničelne tolerance. Glede na dejstvo, da ima ta pristop k reševanju družbenih problemov vrsto negativnih učinkov, se v spoprijemanju s problematiko radikalizacije išče iskanje bolj »pragmatičnih« rešitev. Tudi zato je v okviru procesa protiradikalizacije poseben poudarek namenjen t. i. »nasprotnim zgodbam«, s katerimi naj bi opozorili na razkorak v kredibilnosti (*credibility gap*) »radikalnih« spletnih strani ter spletnih strani novinarskih agencij ter ostalih »klasičnih« medijev.

Kljub dejstvu, da imajo spletna socialna omrežja pomembno vlogo v samem procesu radikalizacije, so hkrati pomemben dejavnik v procesu spoprijemanja z le-tem. Čeprav je vsaka od posameznih razsežnosti procesa radikalizacije v veliki meri še vedno odvisna od neposrednega stika posameznikov, imajo spletna socialna omrežja ter IKT nasploh vse večjo vlogo pri vsakem od zgoraj izpostavljenih elementov. S tem so tudi pričakovanja do programov protiradikalizacije toliko večja, saj so nove tehnologije eno od taktično najpomembnejših »bojnih polj« v spoprijemanju s problematiko radikalizacije in nasilnega ekstremizma. Kljub izjemnemu vplivu se v okviru uporabe IKT-ja uporabniki soočajo tudi z nekaterimi omejitvami samih orodij, ki jih uporabljajo v okviru procesa radikalizacije, npr. s pomanjkanjem odprtosti in transparentnosti.

Protiradikalizacija, deradikalizacija in protipolarizacija

Pri spoprijemanju z radikalizacijo je treba razlikovati med dvema ločenima strategijama, ki jo je predlagala *Delovna skupina ZN o radikalizaciji in ekstremizmu, ki vodita k terorizmu*, in sicer sta to 1) »deradikalizacija« ter 2) »protiradikalizacija«. Le-ta deradikalizacijo opredeli kot

programe, ki so usmerjeni proti že radikaliziranim posameznikom s ciljem, da bi jih ponovno vključilo v družbo ali vsaj odvrčalo od nasilja.

Na drugi strani pa protiradikalizacijo opredeli kot

paket družbenih, političnih, pravnih, izobraževalnih ter ekonomskih programov, ki so posebej namenjeni preprečevanju nezadovoljstva (po možnosti že radikaliziranih) posameznikov, ki prečkajo črto in postanejo teroristi.

V okviru programov protiradikalizacije, deradikalizacije in protipolarizacije velja izpostaviti program britanske vlade *Prevent*, ki je del širše strategije *Contest* (vzpostavljene leta 2006) in ima tri osnovne cilje, in sicer: 1) postaviti pod vprašaj ideologijo, ki podpira terorizem, ter tiste, ki ga spodbujajo; 2) zaščito ranljivih posameznikov in družbenih skupin ter 3)

podporo sektorjem ter inštitucijam, kjer obstaja tveganje za radikalizacijo. Tako pri preprečevanju radikalizacije kot tudi pri ponovni reintegraciji radikaliziranih posameznikov imajo ključno vlogo vzgoja in izobraževanje ter tudi civilnodružbena gibanja, ki zagotavljajo t. i. »izhodne programe« (*exit programs*). Kakor izpostavljajo avtorji poročila *Comparative Evaluation Framework for Counter Radicalization*, imajo intervencijski programi protiradikalizacije namen predvsem krepitev skupne identitete, zmanjšati »integracijski« razkorak med t. i. »mainstreamom« ter radikaliziranimi posamezniki ali družbenimi skupinami (npr. alienacijo) itn. (2010: str. 4–5). Prav ti programi namreč opozarjajo na fenomen kulturne distance in konfliktne različnosti, ki velja za enega ključnih dejavnikov radikalizacije: eden od »sprožilcev« radikalizacije je namreč neidentifikacija posameznikov, ki so v procesu radikalizacije s t. i. »mainstreamom« družbe.

Kljub temu pa je treba programe protiradikalizacije – kakor opozarjajo nekateri avtorji (npr. Tannock in Sukarieh, 2015) – misliti (in razumeti) tudi v okviru neoliberalnih izobraževalnih politik. Le-te na podlagi varnostnih groženj stabilnosti sodobnih pluralnih družb (t. i. »argument nujnosti«) prinašajo korenite spremembe v sisteme vzgoje in izobraževanja na širšem vsebinskem področju pedagoške pravičnosti (O'Donnell, 2017). Prioritetni programi so prav zaradi njihove nujnosti (t. i. »fenomen gašenja požara«) pogosto obratnosorazmerno povezani z jasnimi cilji. Hkrati imajo t. i. »intervencionistične« politike pogosto tudi negativne posledice, ki jih najbolje opiše t. i. »doktrina dvojnega učinka«: poleg pozitivnega in predvidenega oz. načrtovanega učinka določene politike se pojavi tudi negativen in nenačrtovan učinek, ki v veliki večini primerov celo odtehta pozitivni učinek. Prav programi protiradikalizacije imajo namreč pogosto (vsaj) dva negativna učinka, in sicer 1) diskriminatorno obravnavanje manjšin in ostalih marginalnih skupin ter 2) omejevanje državljanских pravic in svoboščin.

Tudi zato je v ospredju priprava celovitih in uravnoteženih strategij, programov, akcijskih načrtov, iniciativ ter manifestov spoprijemanja oz. preprečevanja radikalizacije, ki vodi k nasilnemu ekstremizmu ali terorizmu kot tudi k boljšemu sodelovanju in medsebojni koordinaciji tako vladnih sektorjev kot tudi civilnodružbenih akterjev. Številne članice EU¹⁸ kot tudi ostale države (vključno z državami, ki niso članice EU, npr. Norveška, Kanada itn.) imajo take strategije, programe itn. že vrsto let.

18 Informacije o strategijah članic EU za preprečevanje in boj proti radikalizaciji, ki vodi k nasilnemu ekstremizmu ali terorizmu, ter strategije boja proti terorizmu so dostopne na spletni strani https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-and-member-states/repository_en.

V njih poseben poudarek namenljajo predvsem naslednjim aktivnostim, in sicer so to: sodelovanje z lokalno skupnostjo, programi opolnomočenja posameznikov in družin; okrepitev sodelovanja s civilno družbo; razvoj spletnih interaktivnih orodij za protiradikalizacijo ter deradikalizacijo; kampanije ozaveščanja javnosti o problematiki radikalizacije; programi premostitev razkoraka z uporabo dialoga itn.¹⁹ V okviru procesa protiradikalizacije, deradikalizacije in protipolarizacije naj bi bila posebna pozornost namenjena vprašanju državljskih vrlin, saj radikalizacija zaniha pluralnost vrednot, demokratično politično ureditev kot tudi liberalno pojmovanje svobode posameznika. Procese protiradikalizacije, deradikalizacije in protipolarizacije je torej nujno treba misliti kot dvosmerni proces, kjer ciljna skupina niso zgolj in samo radikalizirani posamezniki in njihovo neposredno okolje (npr. sovrstniki in prijatelji, družinski člani itn.), temveč tudi večinska populacija.

Premestitev poudarka

Kljub konsenzu, da predstavlja radikalizacija »grožnjo politični, ekonomski, družbeni in kulturni varnosti, zaznamuje razpravo o tem, kaj točno je radikalizacija, precejšnja stopnja konceptualne zmede« (Baker-Beall et al., 2015: str. 5) To gre nenazadnje pripisati tudi dejstvu, da je problematika radikalizacije v širši okvir razprav o nasilnem ekstremizmu in terorizmu prinesla spremembe na (vsaj) dveh ločenih ravneh, in sicer na t. i. »strateški« ter na t. i. »vsebinski« ravni, in tako postavila pod vprašaj t. i. »tradicionalno« pojmovanje varnosti kot socialnega konstrukta, ki je vpet v razmerje med državami (klasičen primer je varnostna problematika v obdobju t. i. »hladne vojne«) (Miah, 2017). Radikalizacija kot proces »uporabe nasilja za doseganje političnih, ideloških ali verskih ciljev« (norveški akcijski načrt), ki zaobjema vse, »kar se dogaja, preden eksplodira bomba« (*what goes on before the bomb goes off*) (Neumann, 2013), je torej vse prej kot enoznačen proces. Na »vsebinski« ravni gre premestitev poudarka predvsem v smeri iskanja razlogov za radikalizacijo, saj veljajo diskriminacija, revščina oz. občutek drugorazrednega statusa nasploh za pomembne dejavnike radikalizacije (Sageman, 2008). Osnovno substantivno vprašanje »kaj je radikalizacija«²⁰ sta tako zamenjali motivacijsko

19 Predstavitev zbirke primerov RAN je dostopna na spletni strani https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-best-practices/docs/collection_of_approaches_lessons_learned_and_practices_en.pdf.

20 Vprašanje »kaj je radikalizacija« ponuja vrsto alternativ glede same opredelitve, in sicer da radikalizacijo označuje uporaba nasilja, sprejemanje določenih idej itn.

vprašanje, kjer je osnovna dinamika, usmerjena na identifikacijo motivov za le-to (*zakaj*), ter vprašanje razumevanja samega procesa radikalizacije.

Težava z radikalizacijo, kot v članku »The Trouble With Radicalization« opozarja Peter Neumann,

ni omejena samo na slonokoščene stolpe, temveč za snovalce politik, ki si prizadevajo preprečiti terorizem in/ali ohraniti kohezivno družbo, postavlja pred globoke dileme (2013: str. 885).

Razpetost med zagotavljanjem varnosti in stabilnosti na eni strani ter spoštovanjem temeljnih pravic in svoboščin posameznikov na drugi razkriva namreč številne napetosti in dileme v samem pojmovanju radikalizacije kot tudi v tem, kako spoprijemanje z radikalizacijo pravzaprav utemeljiti. Tudi zato proces radikalizacije ter s tem povezana problematika nasilnega ekstremizma in terorizma odpirajo vrsto različnih vprašanj, na katera posamezne teorije in politike ter s tem povezane prakse protiradikalizacije, deradikalizacije in protipolarizacije ne ponujajo enoznačnega odgovora.

Literatura

(2014) *Action Plan Against Radicalisation and Violent Extremism*.

Oslo: Ministry of Justice and Public Security. Dostopno (dne, 3. avgust 2017) na: <https://www.regjeringen.no/en/dokumenter/Action-plan-against-Radicalisation-and-Violent-Extremism/id762413/>

Alimi, E.Y., Demetriou, C. in Bosi, L. (2015) *The Dynamics of Radicalization: A Relational and Comparative Perspective*. Oxford: Oxford University Press.

Baker-Beall, C. Heath-Kelly, C. in Jarvis, L. (ur.) (2015) *Counter-Radicalisation: Critical Perspectives*. London: Routledge.

Baker-Beall, C., Heath-Kelly, C. in Jarvis, L. (ur.) (2015) Introduction. V: C. Baker-Beall, C. Heath-Kelly in L. Jarvis (ur.), *Counter-Radicalisation: Critical Perspectives*, str. 1–13. London: Routledge.

Bartlett, J. in Miller, C. (2012) The Edge of Violence: Towards Telling the Difference Between Violent and Non-Violent Radicalization. *Terrorism and Political Violence* 24 (1), str. 1–21.

Beck, C.J. in Schoon, E.W. (2017) Terrorism and Social Movements. V: D.A. Snow, S.A. Soule, H. Kriesi, in H.J. McCammon (ur.), *Wiley-Blackwell Companion to Social Movements* (2. izdaja). London: Wiley-Blackwell.

Blum, L. (2004) Stereotypes and Stereotyping. *Philosophical Papers* 33 (3), str. 251–289.

- Blum, L. (2009) Prejudice. V: H. Siegel (ur.), *The Oxford Handbook of Philosophy of Education*, str. 451–468. Oxford: Oxford University Press.
- Borum, R. (2011) Radicalization into Violent Extremism I: A Review of Social Science Theories. *Journal of Strategic Security* 4 (4), str. 7–36.
- Bosi, L., Demetriou, C. in Malthaner, S. (2014) *Dynamics of Political Violence A Process-Oriented Perspective on Radicalization and the Escalation of Political Conflict*. Farnham: Ashgate.
- Boubekeur, A. (2008) Time to Deradicalise? The European Roots of Muslim Radicalization. *The International Spectator* 43 (3), str. 85–99.
- Breton, A. (ur.) (2002) *Political Extremism and Rationality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cram, I. (2009) *Terror and the War on Dissent: Freedom of Expression in the Age of Al-Qaeda*. Dordrecht: Springer.
- (2010) *Comparative Evaluation Framework for Counter Radicalization*. London: Institute for Strategic Dialogue.
- Dalgaard-Nielsen, A. (2010) Violent Radicalization in Europe: What We Know and What We Do Not Know. *Studies in Conflict & Terrorism* 33 (9), str. 797–814.
- Davies, L. (2008) *Educating Against Extremism*. Stoke on Trent: Trentham Books.
- Davies, L. (2009) Educating Against Extremism: Towards a Critical Politicisation of Young People. *International Review of Education* 55 (2–3), str. 183–203.
- Davies, L. (2015) Security, Extremism and Education: Safeguarding or Surveillance? *British Journal of Educational Studies* 64 (1), str. 1–19.
- Doosje, B., Loseman, A. in van den Bos, K. (2013) »Determinants of Radicalization of Islamic Youth in the Netherlands: Personal Uncertainty, Perceived Injustice, and Perceived Group Threat«. *Journal of Social Issues* 69 (3), str. 586–604.
- Easton, C. (2017) How to Teach Children about Tolerance – And Its Limits, *The Times Literary Supplement* (18. julij 2017), Dostopno (4. avgust 2017) na: <https://www.the-tls.co.uk/articles/public/tolerance-ethics-students-education/>
- El-Said, H. (2015) *New Approaches to Countering Terrorism Designing and Evaluating Counter Radicalization and De-Radicalization Programs*. London: Palgrave Macmillan.

- (2015) European Parliament resolution of 25 November 2015 on the prevention of radicalisation and recruitment of European citizens by terrorist organisations (2015/2063(INI))
- Fricker, M. (2007) *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowledge*. Oxford: Oxford University Press.
- Gereluk, D. (2012) *Education, Extremism and Terrorism: What Should be Taught in Citizenship Education and Why*. London: Continuum.
- Ghosh, R., Chan, W.Y.A., Manuel, A. in Dilimulati, M. (2016) Can education counter violent religious extremism? *Canadian Foreign Policy Journal* 23 (2), str. 117–133.
- Githens-Mazer, J. (2012) The rhetoric and reality: radicalization and political discourse. *International Political Science Review* 33 (5), str. 556–567.
- Görzig, C. in Al-Hashimi, K. (2015) *Radicalization in Western Europe: Integration, Public Discourse, and Loss of Identity Among Muslim Communities*. London: Routledge.
- Hardin, R. (2002) The Crippled Epistemology of Extremism. V: A. Breton (ur.), *Political Extremism and Rationality*, str. 3–22. Cambridge: Cambridge University Press.
- Herbert, M. (2009) The Plasticity of the Islamic Activist: Notes from the Counterterrorism Literature. *Studies in Conflict & Terrorism* 32 (5), str. 389–405.
- Humphrey, M. (2007) Culturalising the Abject: Islam, Law and Moral Panic in the West. *Australian Journal of Social Issues* 42 (1), str. 9–25.
- Humphrey, M. (2011) Migration, Security and Insecurity. *Journal of Intercultural Studies* 34 (2), str. 178–195.
- Jamieson, A., Flint, J. in Gearty, C. (2015) *Radicalisation and Terrorism: A Teacher's Handbook for Addressing Extremism*. London: Brilliant Publications.
- Jamieson, A. (2017) *Talking About Terrorism: Responding to Children's Questions*. London: Brilliant Publications.
- Kelling, L.G. in Wilson, J.Q. (1982) Broken Windows: The Police and Neighborhood Safety. *The Atlantic Monthly* (marec, 1982).
- (2005) *Konvenција Sveta Evrope o preprečevanju terorizma*. Strasbourg: Svet Evrope. Dostopno (dne, 3. avgust 2017) na: <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168008371c>
- Koomen, W. in Van Der Pligt, J. (2016) *The Psychology of Radicalisation and Terrorism*. London: Routledge.
- Krinsky, C. (ur.) (2013) *The Ashgate Research Companion to Moral Panics*. Farnham: Ashgate.

- Krinsky, C. (2013) Introduction: The Moral Panic Concept. V: C. Krinsky (ur.), *The Ashgate Research Companion to Moral Panics*, str. 1–14. Farnham: Ashgate.
- Kühle, L. in Lindekilde, L. (2012) Radicalization and the Limits of Tolerance: A Danish Case-Study. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 38 (10), str. 1607–1623.
- Kundnani, A. (2007) *The End of Tolerance: Racism in 21st Century Britain*. London: Pluto Press.
- Kundnani, A. (2012) Radicalisation: The Journey of a Concept. *Race & Class* 54 (2), str. 3–25.
- Kundnani, A. (2014) *The Muslims are Coming: Islamophobia, Extremism, and the Domestic War on Terror*. New York: Verso.
- Kundnani, A. (2015) *A Decade Lost: Rethinking Radicalisation and Extremism*. London: Claystone.
- Levy, J. (2000) *The Multiculturalism of Fear*. Oxford: Oxford University Press.
- Malik, K. (2015) The Push and Pull of Extremism, *Al Jazeera*. Dostopno (dne, 17. avgust 2017) na <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/10/push-pull-extremism-151005103731467.html>
- Mandel, D.R. (2009) V: T.M Pick, A. Speckhard, in B. Jacuch (ur.), *Home-grown terrorism: Understanding and addressing the root causes of radicalisation among groups with an immigrant heritage in Europe*, str. 101–113. Amsterdam: IOS Press.
- Miah, S. (2017) *Muslims, Schooling and Security: Trojan Horse, Prevent and Racial Politics*. New York: PalgraveMacmillan.
- Moghaddam, F.M. (2005) The Staircase to Terrorism: A Psychological Exploration. *American Psychologist* 60 (2), str. 161–169.
- Moghaddam, F.M. (2009) The New Global American Dilemma and Terrorism. *Political Psychology* 30 (3), str. 373–380.
- Morgan, G. in Poynting, S. (ur.) (2016) *Global Islamophobia: Muslims and Moral Panic in the West*. London: Routledge.
- Nathanson, S. (2010) *Terrorism and the Ethics of War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Neumann, P.R. (2013) The Trouble with Radicalization. *International Affairs* 89 (7), str. 873–893.
- O'Donnell, A. (2017) Pedagogical Injustice and Counter-terrorist Education. *Education Citizenship and Social Justice* 12 (2), str. 177–193.

- Panjawani, F., Revell, L., Gholami, R. in Diboll, M. (ur.) (2018) *Education and Extremisms: Rethinking Liberal Pedagogies in the Contemporary World*. London: Routledge.
- Pick, T.M., Speckhard, A. in Jacuch, B. (ur.) (2009) *Home-grown terrorism: Understanding and addressing the root causes of radicalisation among groups with an immigrant heritage in Europe*. Amsterdam: IOS Press.
- Pilati, K. (2016) *Migrants« Political Participation in Exclusionary Contexts: From Subcultures to Radicalization*. London: PalgraveMacmillan.
- Poor, D.M. (2018) Nurturing Critical Thinking Across Self-Other Dichotomies. V: F. Panjawani, L. Revell, R. Gholami in M. Diboll (ur.), *Education and Extremisms: Rethinking Liberal Pedagogies in the Contemporary World*, str. 217–229. London: Routledge.
- Precht, T. (2007) *Home grown terrorism and Islamist Radicalisation in Europe: From Conversion to Terrorism*. Copenhagen: Danish Ministry of Justice.
- Primoratz, I. (ur.) (2004) *Terrorism: The Philosophical Issues*. New York: PalgraveMacMillan.
- (2008) *Radicalisation Processes Leading to Acts of Terrorism: A Concise Report Prepared by the European Commission«s Expert Group on Violent Radicalisation*. Submitted to the European Commission. Bruselj: Evropska komisija.
- (2011) *Radicalisation: The Role of the Internet*. London: Institute for Strategic Dialogue. Dostopno (dne, 19. avgust 2017) na <https://www.counterextremism.org/resources/details/id/11/ppn-working-paper-radicalisation-the-role-of-the-internet>
- Richards, J. (2017) *Extremism, Radicalization and Security: An Identity Theory Approach*. London: PalgraveMacmillan.
- Royal Canadian Mounted Police (2009) *Radicalization: A Guide for the Perplexed*. Ottawa: Royal Canadian Mounted Police. Dostopno (dne, 14. avgust 2017) na: <https://cryptome.org/2015/06/rcmp-radicalization.pdf>
- Sageman, M. (2008) *Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-First Century*. Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Said, E. (1996) *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Sardoč, M. (2011) *Multikulturalizem: pro et contra*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.

- Schmid, A. (2013) *Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review*. Haag: International Centre for Counter-Terrorism (ICCT) – The Hague.
- Sedgwick, M. (2010) The Concept of Radicalization as a Source of Confusion. *Terrorism and Political Violence* 22 (4), str. 479–494.
- Siegel, H. (ur.) (2009) *The Oxford Handbook of Philosophy of Education*. Oxford: Oxford University Press.
- Silber, Mitchell D., & Bhatt, A. (2007) *Radicalization in the West: The Homegrown Threat*. New York: New York Police Department.
- Singh, J., Kerr, P. in Hamburger, E. (2016) *Information Literacy: Reinforcing Human Rights, Countering Radicalization and Extremism*. Paris: UNESCO.
- Snow, D.A., Soule, S.A., Kriesi, H. in McCammon, H.J. (ur.) (2017) *Wiley-Blackwell Companion to Social Movements* (2. izdaja). London: Wiley-Blackwell.
- Southers, E. (2013) *Homegrown Violent Extremism*. Amsterdam: Elsevier.
- Sukarieh, M. in Tannock, S. (2015) The Deradicalisation and Education: Terror, Youth and the Assault on Learning. *Race & Class* 57 (4), str. 1–17.
- Sweetbaum, H. (ur.) (2008) *Perspectives on Radicalisation and Political Violence*. London: The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence. Dostopno (dne, 17. avgust 2017) na: <http://icsr.info/wp-content/uploads/2012/10/1234516938ICSRPerspectivesonRadicalisation.pdf>
- Taylor, H. (2012) *Using Social Media for Social Change: Using the Internet to Tackle Intolerance*. London. Institute for Strategic Dialogue. Dostopno (dne, 17. avgust 2017) na: <http://www.theewc.org/Content/Library/Research-Development/Project-documents-and-reports/Social-Media-for-Social-Change-Using-the-Internet-to-Tackle-Intolerance>
- Veldhuis, T. in Staun, J. (2009) *Islamist Radicalisation: A Root Cause Model*. Haag: Netherlands Institute of International Relations Clingendael. Dostopno (dne, 19. julij 2017) na: https://www.researchgate.net/profile/Jorgen_Staun/publication/237624856_Islamist_Radicalisation_A_Root_Cause_Model/links/55c9cfff08aebc967df972dc.pdf
- von Behr, I., Reding, A., Edwards, C. in Gribbon, L. (2013) Radicalisation in the digital era: The use of the internet in 15 cases of terrorism and extremism. Bruselj: RAND Europe. Dostopno (dne, 19. avgust 2017) na: www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR400/RR453/RAND_RR453.pdf

- Warburton, N. (2009) *Free Speech: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Weinfurt, K. in Moghaddam, F. (2001) Culture and Social Distance: A Case Study of Methodological Cautions. *The Journal of Social Psychology* 141 (1), str. 101–110.
- Wintrobe, R. (2006) *Rational Extremism: The Political Economy of Radicalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Young, I.M. (1990) *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press.